

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.278>**О. С. Заяць**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0003-2872-5567

ВЗАЄМОВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ АДВОКАТА ТА ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯНИНА

Статтю присвячено дослідженню правових засад взаємовпливу професійної поведінки адвоката та правослухняної поведінки громадянина, з'ясовано, що підвищення рівня усвідомленої правослухняної поведінки є одним із завдань і держави, що прагне бути правовою, і суспільства, що вважається громадянським. Зрозуміло, що питання, пов'язані з порушенням людьми встановлених законом норм, існують завжди, однак у правовій державі вони мінімізовані та не чинять масштабного впливу на ситуацію в державі та суспільстві, окрім того, існують ефективні механізми боротьби з правопорушеннями та швидкого відновлення порушених прав і свобод людини. Іншою є ситуація в державах, які тільки стали на шлях побудови правової держави й громадянського суспільства і роблять у цьому напрямі перші кроки. Звісно ж, тут рівень усвідомленої правослухняної поведінки низький, адже незадоволеними залишаються базові потреби людини в безпеці (коли людина не впевнена в тому, що в державі наявні ефективні механізми для захисту її прав і свобод, законних інтересів), тому немає можливостей для розвитку особистості та забезпечення собі гідного рівня життя. Обґрунтовано, що одним зі шляхів підвищення рівня усвідомленої правослухняної поведінки в суспільстві може стати приклад професійної поведінки адвоката, адже через свою професійну діяльність адвокат не тільки захищає права і свободи, законні інтереси людини, а й часто першим ознайомлює людину з її правами та обов'язками в певних ситуаціях, а своєю професійною поведінкою демонструє, що досягнути справедливості можна тільки за допомогою законних та морально виправданих методів. Цим контекстом зумовлено тезу, відповідно до якої адвокат через свою професійну поведінку, яка ґрунтується на неухильному дотриманні закону та усвідомленій системі моральних цінностей, що є обов'язковим складником поведінки, може впливати на правослухняну поведінку в суспільстві. Його професійна поведінка сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до адвокатської діяльності й зростанню кількості звернень людей за професійною правовою допомогою, що спростить процес досягнення справедливості та допоможе підвищити рівень правової освіченості громадян.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, довіра, суспільство, громадянин, держава, правослухняна поведінка, право.

Zaiats O. S. INTERACTION OF PROFESSIONAL BEHAVIOR OF A LAWYER AND ORTHODOX BEHAVIOR OF A CITIZEN

The article is devoted to the study of the legal basis of the interaction of professional behavior of a lawyer and law-abiding behavior of a citizen, and, therefore, it is found that raising the level of conscious law-abiding behavior is one of the tasks of both the state and the society. It is clear that issues related to human rights violations will always exist, but in a state governed by the rule of law they are minimized and do not have a large-scale impact on the situation in the state and society. and human freedoms. The situation is different in states that have just embarked on the path of building the rule of law and civil society and are taking the first steps in this direction. Of course, here the level of conscious law-abiding behavior is low, because the basic human security needs remain unsatisfied (when a person is not sure that the state has effective mechanisms to protect its rights and freedoms, legitimate interests) and accordingly there are no opportunities for personal development and ensuring a decent standard of living. It is substantiated that one of the ways to increase the level of conscious law-abiding behavior in society can be an example of professional behavior of a lawyer. After all, through his professional activity, a lawyer not only protects human rights and freedoms, legitimate interests, but also often first introduces a person to his rights and responsibilities in certain situations, and his professional behavior demonstrates that justice can be achieved only through legal and moral justified methods. In this context, the thesis is that a lawyer through his professional conduct, which is based on strict observance of the law and a conscious system of moral values, which is a mandatory component of behavior, can influence law-abiding behavior in society. His professional behavior helps to increase public confidence in advocacy and, consequently, increase the number of people seeking professional legal assistance, which will simplify the process of achieving justice and help increase the level of legal education of citizens.

Key words: lawyer, advocacy, trust, society, citizen, state, law-abiding behavior, law.

Процес підвищення рівня правослухняної поведінки є тривалим, оскільки людина не може одномоментно усвідомити необхідність вчиняти так, а не інакше, враховувати інтереси інших осіб та держави, коли вона не звикла робити цього. «...Процес формування правослухняної особи визначається необхідністю створення системи по-

тапного правового навчання, розробки його чіткої програми відповідно до рівня її розвитку, правової обізнаності й вікових особливостей» [1, с. 31]. У державі мають бути розроблені різноманітні програми правового виховання, покликані виконувати такі завдання, як «формування системи знань із правових питань; прищеплення навичок

правомірної поведінки; формування поваги до держави і права; виховання активної життєвої позиції, нетерпимості до різноманітних правопорушень; формування потреби й уміння активно захищати в установленому законом порядку як особисті інтереси та права, так і права та інтереси інших осіб; прищеплення вміння протистояти негативним поглядам на державу та право та переконливо їх розвінчувати» [2, с. 66].

Через виконання цих завдань людина отримує певні знання в галузі права і може змоделювати свою поведінку відповідно до них; відбувається процес формування правосвідомості людини та її правової культури, тобто ті процеси, завдяки яким людина усвідомлює необхідність вчиняти правослухняно, розуміє, що така поведінка є необхідною задля досягнення як її особистого, так і загального блага. Так, на наше глибоке переконання, правослухняна поведінка має бути усвідомленою. Коли людина розуміє, що вчиняти відповідно до закону є не обмеженням для неї, а своєрідною гарантією дотримання її прав і свобод із боку держави та інших людей. У разі ж порушення цих прав вона може звернутися до вповноважених законом органів та осіб за його відновленням, що має бути зроблено в найкоротший термін.

І справді якісною стане правова допомога у тому разі, коли клієнт повністю довіряє своєму адвокату. «У результаті тривалого розвитку уявлень науковців та практиків про моральну сутність адвокатської діяльності аксіомою стало положення, відповідно до якого етичною основою взаємовідносин адвоката з клієнтом є довіра» [3, с. 150]. Незважаючи на чітку етичну спрямованість, категорія довіри, яка позначає відкриті й доброзичливі відносини, позитивне ставлення до когось, знайшла вираження і в праві. У сучасних розвинених державах право «доводило» суспільству свою необхідність, функціональність та ефективність упродовж багатьох десятиліть. Так, у людей формувалася довіра чи недовіра до права загалом та окремих правових інститутів зокрема. Це й зумовлювало необхідність проведення певних реформ не тільки у галузі права, а й у суміжних сферах життєдіяльності людини.

Процес взаємодії адвоката і його клієнта становить собою певне соціальне співробітництво, в якому довіра відіграє одну з найважливіших ролей, адже вибудувати лінію захисту, дізнатися всі (навіть найдрібніші) деталі, які можуть мати значення для вирішення справи, домогтися якнайшвидшого відновлення порушених прав і свобод, законних інтересів не можна без чесних та прозорих взаємовідносин, у яких клієнт може покласти на свого адвоката, будучи впевненим, що той зробить усе можливе для досягнення справедливості на основі законних та морально виправданих методів. «В аспекті відносин адвока-

та з клієнтом першочергово розкривається когнітивний аспект довіри, який характеризує ці відносини як такі, що базуються на переконаності в чесності, порядності, вірності, відповідальності та правдивості. Довіра є необхідною умовою ефективно професійної діяльності адвоката та запорукою її успіху. Водночас на рівні нормативного регулювання довіра трансформується та визначає змістовне наповнення основоположних в адвокатській діяльності принципів та інститутів конфіденційності та адвокатської таємниці, акцентуючи на морально-етичній природі» [4, с. 153]. Отже, завдяки встановленню довіри між адвокатом та його клієнтом можливо: 1) виконати ті дії, які було б неможливо вчинити (довіра клієнта дозволяє адвокату діяти в межах своїх повноважень, визначених законом, на власний розсуд із метою надання якісних послуг у кожній конкретній справі, з якою він працює); 2) оцінити такі якості людини, як чесність, відкритість, компетентність (коли одна людина довіряє іншій, то вона покладається на її дії та їх результат, який буде прийнятним для неї); 3) покласти на когось у тому, що певна дія може відбутися і що адвокат або клієнт вчинять у такому разі морально правильно (взаємна довіра дозволяє одній людині вчиняти дії, які матимуть певні наслідки для іншої людини, вільно, однак бути впевненим у тому, що наслідки цих дій негативно не впливатимуть на іншу людину, адже той, хто вчиняє певну дію, прагнучиме виправдати той рівень довіри, який надала йому інша людина).

Часто ставлення до професійних обов'язків є вираженням особистих життєвих цінностей, пріоритетів та орієнтирів. Життєві цінності формують мету вчинків людини й визначають способи, якими діє людина. Люди, які відповідально ставляться до виконання своїх обов'язків, прагнуть максимально продуктивно працювати, щоб досягнути високого професійного рівня та ефективно виконувати свої функції в суспільстві. Таку людину характеризує наявність усвідомленої системи моральних цінностей, якою вона послуговується у житті, правослухняної та соціально відповідальної поведінки. Ті, хто ставиться до своєї роботи безвідповідально, виконують покладені на них обов'язки не зовсім якісно, з численними порушеннями. Їх вирізняє пріоритет особистих інтересів та бажань, цінності інших людей, правової держави та громадянського суспільства цікавлять їх суто з точки зору можливості задоволення власних бажань. Третю групу становлять ті, хто ставиться до роботи формально. Ця категорія людей просто виконує лише ті вимоги, які до них ставляться. Вони трансклюють формальне ставлення до всього, що їх оточує, їхні потреби незначні, вони не прагнуть розвивати себе як особистість та фахівця своєї справи, а тим паче своєю поведін-

кою впливати на будь-які процеси, що відбуваються в суспільстві.

Кожен, хто живе в суспільстві, має засвоїти та послуговуватися у повсякденному житті певною сукупністю норм та правил поведінки. Це обов'язок людини, який закріпили за нею суспільство та держава. Суспільство регулює відносини між людьми завдяки моралі, а держава – завдяки праву; мораль найперше апелює до внутрішнього світу людини, її совісті, системи цінностей та пріоритетів, а право – до поведінки як способу зовнішнього вираження внутрішніх переконань. Кожна з цих систем має різний ступінь впливу на різних людей, хоча й зобов'язує їх до своєрідного «життя за встановленими правилами», однак контроль за їх виконанням є дещо різним. Саме ж питання якості, повноти їх використання та виконання належить до питань, пов'язаних із відповідальністю людини. І тут можемо виокремити два види особистої відповідальності людини: 1) відповідальність за здійснені вчинки; 2) відповідальність за наслідки майбутніх учинків.

Відповідальність за здійснені вчинки є ретроспективним видом відповідальності, що позначає відповідальність людини за наслідки її дій, що вже настали. Цей вид відповідальності пов'язаний і з правом, і з мораллю. «За своєю сутністю юридична відповідальність є багатоаспектним соціально-правовим явищем. Правове призначення юридичної відповідальності характеризується тим, що відповідальність є однією з основних гарантій реалізації та охорони прав та інтересів суб'єктів суспільних відносин. ...юридична відповідальність – найважливіший інститут будь-якої правової системи, одна із сутнісних ознак права, необхідний елемент механізму його дії» [8, с. 8–9]. Моральна відповідальність також може носити ретроспективний характер та виявляти себе як докори сумління за вчинені/невчинені дії та їх наслідки. У цьому разі відбувається своєрідне апелювання до особистісної системи цінностей, норм, зіставлення здійсненого вчинку та його наслідків із прийнятними для себе морально-етичними цінностями, усвідомлення цінності/шкоди для себе та інших. «Моральна відповідальність – явище складне, яке очікує на людину зсередини та зовні, від неї не можна ухилитися, сховатися й утекти. Вона означає гідну поведінку особи до себе, інших людей, світу тоді, коли сумління внаслідок самоконтролю, внутрішніх переконань і дій визначає вектори поведінки людини у житті» [9, с. 40].

Відповідальність за майбутні вчинки носить моральний характер та полягає в тому, що людина, володіючи певною ціннісною системою та керуючись нею у повсякденній поведінці, думає над мотивами, які спонукають її до конкретного вчинку, з'ясовує для себе мету та функції цього вчинку, зіставляє з особистою системою ціннос-

тей та, усвідомлюючи можливі наслідки для себе та інших, вчиняє відповідно до власних пріоритетів. Такий вид відповідальності властивий людям, для яких моральні та правові цінності сучасних суспільства і держави є особистими цінностями. Такі люди в жодному разі не ставитимуть власні інтереси та потреби вище інтересів та потреб інших людей, визнаючи тим самим цінність кожного, виявляючи повагу до прав, свобод та законних інтересів людини. Наприклад, для кращого розуміння поняття «відповідальність адвоката» вважаємо за доцільне звернутися до теоретичних засад поняття відповідальності. О. Ореховський [10] у структурі відповідальності виділяє такі змістовні елементи, як: 1) суб'єкт відповідальності (хто відповідає); 2) об'єктивне підґрунтя відповідальності (за що відповідає); 3) інстанція і міра відповідальності (перед ким суб'єкт відповідальний і яка міра відповідальності). З огляду на предмет та об'єкт нашого дослідження, суб'єктом відповідальності є адвокат, який надає правову допомогу клієнтові. Об'єктивним підґрунтям є відповідальність за надання клієнтові якісної правової допомоги, завдяки якій його права та свободи будуть дотримані та захищені або ж відновлені (у разі порушення іншими людьми чи державою). Адвокат відповідальний перед своїм клієнтом в обсязі, прописаному в договорі про несення адвокатської відповідальності, за вчинення дій, які караються законом, відповідно до його санкції.

У більш широкому значенні адвокат відповідальний перед: 1) клієнтом, 2) суспільством, 3) самим собою. Надаючи клієнтові послуги правового характеру, адвокат стає відповідальним перед ним за якість та наслідки, які вони можуть мати для клієнта. У такому разі відповідальність виявляється через пунктуальність, увічливість, підбір найбільш оптимальних методів для кожної справи. Ця відповідальність є правовою та моральною одночасно, адже закон встановлює міру відповідальності за порушення певних правових норм, що також регулюються нормами моралі. Перед суспільством адвокат відповідальний за дотримання взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав і свобод людини, сприяння підвищенню рівня усвідомленої правослужняної поведінки населення, утвердженню правопорядку на території держави та підвищенню престижу інституту адвокатури в суспільстві. Кожний клієнт адвоката є представником суспільства, в яке він транслюватиме особисті висновки від співпраці з адвокатом (позитивні чи негативні), що і формуватиме імідж інституту адвокатури в суспільстві. Відповідальність адвоката перед самим собою є його внутрішньою спонукою діяти суто відповідно до закону та особистої усвідомленої системи моральних цінностей, виконувати свою роботу якісно, на висо-

кому професійному рівні. Вона носить виключно моральний характер та характеризує взаємини адвоката із самим собою, визначає його ставлення до себе, своєї безпосередньої роботи із захисту прав, свобод і законних інтересів людини, свого місця в суспільстві та державі загалом.

Моральна дихотомія «довіра – відповідальність» у діяльності адвоката має велике значення завдяки такому: 1) довіра спонукає до відповідальності, а відповідальність породжує довіру. Відчуття того, що тобі довіряють, у більшості людей викликає бажання виправдати довіру через відповідальне ставлення до своїх дій та можливих наслідків. Відповідальна поведінка створює відчуття довіри, оскільки свідчить про готовність адвоката до роботи з клієнтом із метою надання йому справді ефективної правової допомоги; 2) відносини між адвокатом та клієнтом, які ґрунтуються на довірі, дозволяють обом сторонам спільно діяти з метою досягнення справедливості тільки з використанням законних та морально виправданих методів. Довірливі відносини дають можливість кожному вчиняти на власний розсуд у межах закону, беручи відповідальність за свої дії та їх наслідки; 3) є спонукою до самовдосконалення адвоката і як фахівця своєї справи, і як особистості. Довіра клієнта до адвоката спонукає останнього до більш ефективної роботи з ним, до використання всього арсеналу засобів, за допомогою яких можна допомогти клієнтові в захисті чи відновленні його прав, свобод та законних інтересів; 4) дозволяє клієнтові бути впевненим у тому, що наслідки дій, учинених адвокатом щодо захисту його прав, свобод та законних інтересів, будуть для нього сприятливими. Якщо клієнт довіряє адвокату, то він упевнений у тому, що адвокат учинить відповідно до закону всі необхідні дії, а їх наслідки будуть позитивними для нього; 5) сприяє утвердженню позитивного іміджу адвокатури в суспільстві. Кожен клієнт адвоката є частиною суспільства, в якому проживає. Залежно від якості послуг, які надав йому адвокат, складається певне загальне враження про адвокатуру як інститут суспільства, яке він транслюватиме.

Із метою підвищення довіри до адвокатів та їх професійної діяльності Парламентська Асамблея Ради Європи підготувала меморандум «Аргументи на користь розроблення Європейської конвенції про юридичну професію». У цьому документі йдеться про таке: «як визнав Європейський суд із прав людини, «специфічний статус адвокатів надає їм центральне місце під час здійснення правосуддя в ролі посередників між громадськістю і судами. Тому вони відіграють ключову роль у забезпеченні того, щоб суди, чия місія є засадничою в правовій державі, неодмінно користувалися довірою громадськості. Однак для того, щоб громадськість довіряла процесу відправлен-

ня правосуддя, вона також повинна мати довіру до здатності представників юридичної професії забезпечувати справедливе й ефективне представництво інтересів. Адвокати є головними дійовими особами в судовій системі, безпосередньо залученими до її функціонування й до захисту сторони процесу». Роль адвокатів у забезпеченні ефективного захисту окремих прав виходить за межі судової системи. Вони надають правову допомогу до початку судового провадження та в межах альтернативних способів вирішення спорів, коли важливі питання можна вирішити без звернення до переважаної національної судової системи; дійсно, незалежна експертна правова допомога здатна знеохотити відірваних від реальності клієнтів виграти в суді безперспективні справи» [11]. Як бачимо, проблема довіри до адвокатської діяльності не є суто національною проблемою, а носить міжнародний характер, тому зусилля для її розв'язання необхідно об'єднувати. «Сучасна українська держава зацікавлена в тому, щоб адвокатура була ефективним і високопрофесійним інститутом, бо рівень її розвитку є індикатором стану демократії в суспільстві й однією з ознак реальної захищеності прав і свобод людини і громадянина. ... Нині інститут адвокатури – це особливий громадський інститут, що чітко визначається правовими характеристиками, який поєднує риси професійної, громадської, корпоративної організації зі специфічними організаційно правовими основами функціонування відповідно до параметрів сучасної гуманітарної правозахисної ідеї. Саме тому престиж адвокатури та ефективність її діяльності безпосередньо пов'язані зі становищем людини в громадянському суспільстві та правовій державі, зі ставленням суспільства до фундаментальних принципів демократії і законності» [13, с. 181].

Адвокат через свою професійну поведінку може впливати на правослухняну поведінку в суспільстві такими способами: по-перше, через надання правової допомоги адвокат впливає на рівень правової освіченості громадян. Отримуючи правову допомогу, людина отримує й знання як про свої права та обов'язки як громадянина певної держави загалом, так і щодо поведінки в певних ситуаціях зокрема, що підлягають правовому регулюванню. І подальшу свою діяльність вона будуватиме вже з урахуванням цих знань, що допоможе уникнути помилок, які можуть призвести до «проблем із законом»; по-друге, будучи своєрідним посередником між судом та людиною. Під час судового слухання справи людина опиняється сам на сам із цілою судовою системою, яка (на відміну від неї) досконало володіє арсеналом законодавства. Адвокат, який надає професійну правову допомогу, певним чином урівноважує цю нерівність, взаємодіючи із судом від імені свого клієнта на основі законних та морально виправда-

них методів; по-третє, через підвищення довіри до інституту адвокатури люди усвідомлюватимуть наявність ефективних методів захисту своїх прав і свобод. Якісна правова допомога та досягнена завдяки їй справедливість не тільки підвищуватиме імідж інституту адвокатури в суспільстві, а й формуватиме в людей упевненість у тому, що все-таки є ефективні методи та способи захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів від протиправних посягань як інших людей, так і держави; по-четверте, сприянням установленню правопорядку. На встановлення правопорядку на території держави певним чином впливають адвокати, які своєю професійною поведінкою стимулюють усвідомлену правослухняну поведінку, сприяючи установленню правопорядку; по-п'яте, через захист прав, свобод і законних інтересів людини. «Найважливішим завданням у діяльності адвоката є захист прав і свобод людини і громадянина. Адвокат здатний надати свої послуги якісно, тобто захистити свого клієнта лише завдяки глибоким знанням і постійній практиці у сфері юриспруденції. ... Адвокатура, перебуваючи в центрі правозахисної системи України, має серйозний потенціал у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина завдяки її правовому статусу, гарантованому Законом» [13, с. 189–190]. Отримуючи правовий захист, людина отримує своєрідні гарантії безпеки. Також виникає впевненість у тому, що за умови дотримання вимог закону вона зможе на власний розсуд користуватися своїми правами та свободами, а держава та інші люди повинні ставитися з повагою до її законних інтересів та враховувати їх під час вчинення певних дій правового характеру, які можуть мати наслідки для цієї людини.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що проблемі підвищення рівня довіри до адвокатської діяльності необхідно вирішувати комплексно разом із проблемами, пов'язаними із захистом та відновленням прав, свобод та законних інтересів людини. Першим етапом має стати робота в цьому напрямі самих адвокатів. Адвокат своєю поведін-

кою не тільки під час роботи з клієнтом повинен утверджувати цінності права і моралі, підвищувати їх значення для сучасних суспільства та держави. Саме тоді його поведінка набуде рис професійної поведінки адвоката (характеризуватиметься синкретизмом права і моралі) та зможе впливати на правослухняну поведінку в суспільстві. Другим етапом має стати ефективна діяльність держави у сфері забезпечення прав і свобод людини, створення умов для повноцінного розвитку особистості, а також гарантування дотримання статусу та прав адвокатури як правозахисного інституту.

Література

1. Смілик А.С. Правослухняність як вияв правового виховання й культури особи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 19. С. 31–34.
2. Павлухин А.Н., Зарипов З.С., Ераишвили Н.Д. Предупреждение правонарушений несовершеннолетними средствами правового воспитания. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 111 с.
3. Волянська О.В., Підкурскова І.В. Довіра до суду як чинник довіри до публічної влади: міжнародний та національний виміри. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Право. 2018. № 2 (37). С. 151–165.
4. Бірюкова А.М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 149–154.
5. Черкасов О.В. Проблеми єдності та диференціації відповідальності у трудовому праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 240 с.
6. Гусір І. Моральна відповідальність у сучасному соціокультурному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2014. Вип. 5. С. 34–41.
7. Ореховский А.И. Ответственность: аксиологическое основание. URL: http://vestnik.sibsutis.ru/uploads/1340077060_5954.pdf
8. The case for drafting a European convention on the profession of lawyer. Committee on Legal Affairs and Human Rights. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24296&lang=en>
9. Аракелян М.Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 386 с.